

T"C" nin soykırımlar geleneği ve Pontos soykırımı

"Biz ancak ecnebi devletlerden çekinerek bizimle beraber yaşayan Hıristiyanları muhafaza edebildik. Ecnebi devletlerden korkmasaydık bütün Hıristiyanları, bilhassa Ermenileri, tek bir kişi bırakmayıncaya kadar katleddik..."[i] Prens Sabahattin

Bu yazıda Pontos Soykırımının bir başka yüzüne işaret edilmek amaçlanmıştı lakin eğitim bakanı Nikos Filis'in en hafif deyimle Pontos Soykırımı ile ilgili tereddütlerini ifade etmesinin, Ege'nin karşı tarafının soykırımcılarını sevince boğması üzerine Pontos Soykırımının bir kere daha açıkça belgeleri ve tanıklarıyla ortaya konulmasının gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Pontos, 15. yy da Trabzon İmparatorluğunun fethinden itibaren kanayan bir sürecin içinden geçer. Pontos soykırımı, 1916 dan 1922'ye kadar devam eden dehşet içinde kanlı bir süreçtir.

Çok uzağa gitmeden dönemin tanıklarından saygın Büyükelçi Morgenthau'nun gözlemlerine baktığımız zaman Pontos'taki Jöntürk ve ardıllarının uygulamasının soykırım olduğunun altını çizer: "İstanbul Emniyet Müdürü Bedri, sekreterlerimden birine, Rumların son derece aşarıyla sürüldüklerini, dolayısıyla aynı yöntemi imparatorlukta diğer bütün ırklara uygulamaya karar verdiklerini bizzat anlatmıştı. Dolayısıyla Rumların şahadeti [şahitliği], savaşa takaddüm eden [önceki] dönem ve 1915 yılının ilk aylarında başlayan dönem olmak üzere iki dönem içermektedir. İlki esas olarak Anadolu'nun deniz kıyısındaki Rumlara yöneliktir. İkincisi Trakya'da ve Marmara Denizi'ni çevreleyen topraklarda, Çanakkale Boğazı'nda, İstanbul Boğazı'nda ve Karadeniz kıyılarında yaşayan insanları etkilemiştir ve buralarda sayıları birkaç yüz bini bulan insan Anadolu'nun içlerine gönderilmiştir. İttihatçılar Ermenilere karşı uyguladıkları şeylerin hemen aynısını Rumlara karşı uygulamışlardır. Rumları Osmanlı ordusuna alıp, onları amele taburlarına ayırmaya, Kafkasya ve başka yerlerdeki yol inşaatlarında kullanmaya başlamışlardır. Binlerce Rum askeri, aynı Ermeniler gibi, soğuktan, açlıktan ve başka mahrumiyetlerden ölmüştür. Rum evleri silah bulma bahanesiyle teker teker aranmış ve Rum erkek ve kadınları dövülmüş ve işkenceden geçirilmiştir. Rumlar da neredeyse hiçbir şeyleri kalmayacak şekilde mecburi resmi taleplerle yüz yüze bırakılmışlardır. İttihatçılar Rum tebaaları Müslüman olmaya zorlamaya kalkışmışlardır; Rum kızları, aynı Ermeni kızları gibi, çalınarak haremlerine

kapatılmışlardır[ii] ve Rum erkek çocukları kaçırılmış ve Müslüman evlere yerleştirilmişlerdir..."[iii]

Morgenthau Rumların Ermeniler gibi aynı muameleye tutulduğunu günlüğüne kaydederken, Ermeniler gibi genel bir katliama uğramamasını kendileri ile ilgilenen bir devletin var olmasına bağlayarak devam eder: "Rumlar her yerde gruplar halinde toplanmış ve jandarmaların sözde koruması altında, içlere nakledilmişlerdir. Bu yolla ne kadarının dağıtıldığı kesin olarak bilinmemekle beraber, tahminlere göre bu sayı 200.000 ila 1.000.000 arasında değişmektedir. Bu kabileler büyük mahrumiyet çekmiş fakat Ermeniler gibi genel katliama uğramamıştır ve dış dünyanın haklarında çok şey duymamış olmasının nedeni muhtemelen budur."[iv]

Osmanlı'nın Müttefiki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu askeri ataşesi Joseph Pomiankowski anılarında, bu tehcirleri doğrular kıyı kesimindeki Rumların iç bölgelere sürüldüğünü yazarken, Savaşta tüketilmek için yük hayvanı olarak kullanılan Hıristiyanların, Pontosta bir başka işlevi olduğunu da kaydetmiştir; Rus işgaline karşı canlı kalkan: "Sadece Çanakkale Boğazı kıyılarında değil, aynı zamanda Marmara ile Anadolu kıyılarında oturan Rumlar askeri sebeplerden Anadolu'nun iç kısımlarına yerleştirilmişti. Trabzon'da Türk resmi makamları, Rumları şehrin yakınında karaya çıkmaya çalışan Rus birliklerine karşı kullanmışlardı. Nitekim bin kadar Rum Karadeniz'in sularında boğulmuştu."[v]

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin soykırım aparatı kişiler 1913-14 yıllarında Ege Rumlarında staj görmüş, 1915'te Ermenileri Soykırıma uğratmışlardır. 1916 Yılında bu kişileri Pontos Soykırımında görüyoruz. Bunlardan Ermeni Soykırımının en önemli aktörü Teşkilat-ı Mahsusa reisi Dr. Bahaeddin Şakir'in[vi] Ermeni Soykırımını tamamladıktan Aralık 1916'da Samsun'a gelmesi birçok şeyin açıklayıcısıdır. "Aralık ayı başında Bahaeddin Şakir'in Samsun'a gelmesiyle birlikte sürgün politikası sistemli bir şekilde uygulanır."[vii]

BM Soykırım Suçunun önlenmesine ve cezalandırılmasına dair sözleşmenin 2. Maddesinde: "Bu Sözleşme bakımından, ulusal, etnik, ırksal veya dinsel bir grubu, kısmen veya tamamen ortadan kaldırmak amacıyla işlenen aşağıdaki fiillerden her hangi biri, soykırım suçunu oluşturur" denmektedir. Bunlar ayrıntılandırılır:

a) Gruba mensup olanların öldürülmesi;

b) Grubun mensuplarına ciddi surette bedensel veya zihinsel zarar verilmesi;

c) Grubun bütünüyle veya kısmen, fiziksel varlığını ortadan kaldıracağı hesaplanarak yaşam şartlarını kasten değiştirmek;

d) Grup içinde doğumları engellemek amacıyla tedbirler almak;

e) Gruba mensup çocukları zorla bir başka gruba nakletmek;[viii]

Büyükelçi Morgenthau tam da bu durumu işaret etmektedir.

Pontos Soykırımı Süreci

Abdülhamid'in yeğeni Prens Sabahattin'in, 1907 Jöntürk birlik kongresindeki yukarıdaki sözleri Osmanlı politikasını özellikle de Abdülhamid'in politikasını özetleyerek, o güne kadar Hıristiyanların bu coğrafyada tutunabilmesini Avrupa'nın korkusuna bağlar. Bu korku savaş ortamında ortadan kalktığına Hamid'in ardılı olan Jöntürk zihniyeti, zincirinden boşalarak bu coğrafyanın kadim halklarını soykırımı uğrayacaklardır.

Jön Türklerin gizli ajandalarında Türkleştirme yüküldür. İslamcılık ve Osmanlıcılıktan da anladıkları Türkçülüktür. Mizancı Murad bunu açıklıkla ifade eder. Jön Türkler bunu gizleme gereğini de duymazlar. Zamanı geldiğinde yada kendilerini güçlü hissettiklerinde Türkçülüğü yürürlüğe koyduklarında koca bir coğrafya kan ve gözyaşı ile sulanacaktır.

Burada bir başka etmen de Osmanlı toplumsal yapısı ile ilgilidir; Kapitalist burjuva toplumu ekonomik belirleyiciliğe dayanıyorsa, Avrupa dışındaki kapitalizm öncesi haraççı toplumları da başlı başına bir ekonomik rol üstlenmiş bulunan devletin (siyasal kertenin) belirleyiciliğine dayanır. Pre kapitalist dönemin toplumlarının ve/veya onun kalıntılarının anlaşılmasının koşulu, siyasal vechelerinin anlaşılması, haraca dayalı sosyal formasyonun sırrını açığa çıkarmanın koşuludur.[ix] Samir Amin, nasıl ki Marx kapitalizmi açıklarken meta fetişizmini kullandı, eğer Marx, kapitalizm öncesi toplumları açıklamak isteyen bir kitap yazmaya girişseydi kitabının adı iktidar ve birinci bölümün başlığını da iktidar fetişizmini olacağını söyler.[x]

Melez Osmanlı toplum yapısının burjuvazisini oluşturan azınlık[xi] Müslüman ve Hıristiyan burjuvazi, aynı zamanda bürokratik ve ticaret ile sanayi burjuvazisi olarak bölünmüş ve ayrılmıştır. İktidardaki Müslüman bürokratik burjuvazi iktidarına en yakın tehlike olarak ticaret ve sanayi burjuvazisini görmektedir. Diğer etmenler bir tarafa bırakılsa dahi İslam'ın

kutuplaştırıcı fonksiyonu bu iki kesimi kutuplaştırmış. Osmanlının kurtuluşu Türk burjuvazisinin yükselişinde görülmüştür. Türkçülüğü ideolojik olarak temellendiren Yusuf Akçura 1911 ki bir çalışmasında bunun altını çizer:

Türk istiklal-i millisi, Devleti Osmaniye de Türk burjuvazisinin tekerrürünün meydana-ı itibarı olabilir ve Türk burjuvazisinin inkişaf-i tabiisi [doğal gelişmesini] sekteye uğramayacak olursa Osmanlı Devletinin sağlam taazzu'u [şekillenışı]temin edilmiş olur.[xii] Akçura'ya göre sorun, Türkçülüğün bir siyasi formül haline getirilip getirilmeyeceğidir. Bu düşünce siyasi bir formül haline geldiği zaman Türklerden ibaret bir Türkiye kurulması şeklini alacaktı.[xiii]

Müslüman burjuva ideolojisinin siyasi billurlaşması olan İTC, Hıristiyan burjuvaziye yok ederek yerine geçmiş, müslüman bürokratik burjuvazi, ticaret ve sanayi burjuvazisine dönüşmeye çalışmıştır. 1913'ten 1922'e kadar ki on yıllık savaşın sonucu budur.

İttihat ve Terakki kongresinde, (Kara Kemâl) denilen Süleymaniye Kulübü Reisi Kemâl bey Millî hayatımız bakımından çok önemli olan teklifleri bahis konusu etti. Kemâl bey şu fikirde idi:

Herhangi siyasî bir fırka, idealini gerçekleştirebilmek için reel bir kuvvete istinat etmelidir. İttihat ve Terakki Fırkası, kendince, bütün Osmanlı milletine istinat ettiği iddiasında ise de, bir hayli unsurdan mürekkep olan Osmanlı halkının mütecanis [homojen] bir kitle olmadığı meydanda iken, böyle ne idüğü belirsiz bir kuvvete dayanmak istemesi ham bir hayâl idi.

Memleketin İktisadî ve ticarî müesseseleri çoğunlukla Türk ve Müslüman olmyan unsurların elinde idi. Oysaki İttihat ve Terakki gibi bir fırka bu azınlığa dayanamazdı; ticarî; iktisadi kuvvetten bir kısmının Türklerin eline geçmesi lâzımdı.[xiv]

Zorun eşlik ettiği bu süreç, etnik temizlikten (1913-14) başlayarak soykırıma (1915-16) uzanan bir çizgide gerçekleştirilerek. Azınlık burjuvazisi ile birlikte azınlık halkların tarihsel topraklardan kazınması gerçekleştirildi (1922).

Soykırımı kolaylaştıran etmenlerin başında savaş koşulları gelir. Osmanlı savaşa dâhil olarak hem kaybettiği topraklara yeniden kavuşmak, kaybettiği gücü toplama hayal ederken. Azınlık toplumlarının birikimine el koyarak iç talana yönelir. Osmanlının artık dış talan olanakları tükenmiştir. Bu yolla savaşın finansmanını da düşman bellediği Hıristiyan burjuvazi ve

onların mensup olduğu halklara yükleyecektir. Savaş bir anlamda Hıristiyan vatandaşlarına karşı bir cihad'dır.

Alman İmparatorluğunun savaşta Osmanlıya sağladığı maddi koşullar dört yıllık savaşın sürdürülmesinde yeterli değildir. Almanların yardımı ve savaş öncesinde 1913-14 yıllarında Ege, Marmara ve Trakya Rumlarından gasp ettikleriyle savaşın 1915 yılının harcamalarını karşılamış, 1915 Soykırımıyla Ermenilerden ve ölüm yürüyüşüne çıkarılan Ege ve Marmara Rumlarından gasp ettikleriyle de 1916 yılını finanse etmiştir. Pontostan 1916 yılında gasp ettikleriyle de 1917 yılını karşılamış. 1918 yılı savaşını karşılamak için gasp edecek bir kaynak kalmayınca 1918 yılı savaşını geri çekilmeler ve mağlubiyetlerle biten savaşlar sonucunda, kayıtsız şartsız teslim olunacaktır.

Burada dikkat edeceğimiz bir başka nokta da; insanlığa karşı bu suçlar işlenirken savaşın kaybedilmesi olasılığıdır. Bu bakımdan azınlık halkların birikimlerine el konulur ve bunlar "tehcir" edilirken, savaş kaybedilirse geri dönme ve gasp edilen haklarını istemelerinin önüne geçilmelidir. Kurbanların donlarına varıncaya kadar soyularak "tehcir" adı altında ölüp yürüyüşüne çıkarılmaları bu yüzdendir. Geriye hak sahibi bırakmama amaçlanmıştır.

Savaş başladığında, seferberlik ilan edilmiş, Tekâlifi Harbiye (savaş vergisi) toplanmıştır. Tanıklar savaş vergisinin hoyratça toplandığını ve bu vergi uygulaması Hıristiyanların dükkânları meşrulaştırılmıştır. Askeriyenin Hıristiyan'ın dükkânındaki kadın çorabına el koyduğu olaylar görülmüştür. Pontoslular, herkes gibi askerlik bedeli ödemelerine rağmen askere alınmışlar ve askerde ilah verilmemiş yük hayvanı olarak kullanılmışlardır. Savaşın ikinci evresi olan milliyetçi hareket döneminde de savaş vergisi uygulanmış, Pontos'ta ayrıca ek olarak haraç istenmiştir. Ankara Hükümetinden 24.8.1920 gün ve 94B1 sayılı ile Trabzon'a gönderilen bir yazıda; "Trabzon Rumlarının orduya yaptıkları yardımın kendi arzularıyla olduğu hakkında neşriyat [yayın] yaptırılması gereği..."[xv] Emri verilmektedir.

Pontos Soykırımı Ermeni ve Asurî-Süryani Soykırımından farklı olarak iki dönemde gerçekleşmiştir. Birinci safhası dünya savaşı sürecinde Batı Pontosta başlar. Doğu Pontos'un savaş sırasında Rus yönetiminde kalması, Doğu Pontos'un birinci safhadan etkilenmemesini sağlarken. Ateşkesten sonraki Kemalist dönem/milliyetçi hareket sürecindeki korumasızlık Pontos'un her iki bölümünde soykırımın tamamlanmasını sağlar.

Postos'ta 10 yıllık savaş sürecinde yaşananlar Lemkin'in soykırım tanımıyla ve Birleşmiş milletlerin Soykırım Suçunun Önlenmesi ve cezalandırılmasına dair sözleşmenin 2

maddesinde sözedilen şartları birebir taşımaktadır. Kısaca 1913'ten 1922'ye kadar devam eden bu süreçte yaşananlar soykırımla birebir örtüşmektedir.

Pontos'a "altın vuruş" Lozan'da kararlaştırılan halkların mübadele antlaşması ile olur. Bu antlaşma ile Pontoslular tarihsel topraklarından uzaklaştırılırlar.

Türkleştirme politikaları ve Jön Türklerin Gizli Ajandaları

Hamid'in ardılları -Ki bunlar Hamid'in tesis ettiği veya şekillendirdiği okullardan eğitim almışlardır- İttihat ve Terakki Cemiyetinin kadim Hristiyan topluluklarının topraklarından sökülmesine dair ajandalarını ilk günden itibaren gizlemeye gerek duymamışlardır. Soykırımın mimarı Dr. Nazım II. Meşrutiyetin ilk günlerinde bunlara dair bilgileri basın mensuplarıyla çok açık bir şekilde paylaşır. Mesuliyeti bizzat yüklendiğimiz ulusal birliği sağlamayı orada aşamalı olarak gerçekleştireceğiz. Konuşmamızın başından beri, komitecilerin sabit fikirlerini saklamak niyetinde değilim. Kastettiğimiz, her fedakarlığa katlanarak yurdumuzun elemanlarını tek bir ulus ve tek bir İslam dini fikrini benimsemeleri için çalışacağız, öyle ki çoğunluk veya azınlıklar, Yunanlılar, Türkler, Ermeniler ve Yahudiler söz konusu olmasın, "sizler ve bizler" diye bahsedilmesin, Hristiyanlık, Müslümanlık, Musevilik ilk planda olarak insanları gruplara ayırmasın, fakat istisnasız hepimiz bağlı kalacağımız tek bir Müslüman ülke içinde birleşme idealini ön planda tutmalıyız.

Mikail Argiropulos tarafından gerçekleştirilen söyleşi İzmir'de "Genç İzmir" gazetesinde, ardından 8 Eylül 1908'te, Atina'da "Atinadan" gazetesinin 2126 sayısında yayınlandı. İki saat süren bu uzun söyleşi, İzmir'in Bornova semtinde, soylu bir İngiliz'in malikanesinde, Paris'teki "Le Temps"ın ve İstanbul'daki "Levant Herald"ın muhabirlerinin, Amerika Elçisinin, İngiltere konsolos yardımcısının ve başka insanların önünde yapıldı. Bu söyleşi Türkiye'de devrimden sonra meydana gelen ve tartışılan özellikle Rumları ilgilendiren sorunlar üzerine geniş kapsamlı bir araştırma niteliğini taşıyordu ve "İttihat ve Terraki" komitesinin düşündüklerini kesin ve net olarak açıklaması bakımından önemlidir.[xvi]

İTC, 1894 Yılında Ermenilerin haklarını aramak için Bab-ı Aliye doğru yürüyüş sırasında toplu kırma uğramalarının ardından Ermenileri suçlayan ilk açıklamasını yayınladı. İTC İbrahim Temo'nun manifesto olarak nitelediği ve kurucularından Kürt Abdullah Cevdet'in kaleme aldığı ilk açıklama "Müslüman ve yurtsever Türkler!" diye başlar.[xvii]

İttihat ve Terakki'nin yayın organı Şura-yı Ümmet gazetesinin başyazarı, İTC dönemi Kütahya Mebusu, Kemalist dönemde de mebus tayin edilen. Maliye Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı gibi görevlerde bulunan, Lozan görüşmelerinde katılan, Kemalist dönemde ayrıca başta Londra olmak üzere birçok ülke büyükelçilikleri görevini yürüten Ahmet Ferit Tek de, ajandayı açıklayıcı bilgiler verir: Politik dilde asimilasyon, egemen olan bir milletin (millet-i hâkime) hükmü altında yaşayan halkların din, dil, örf ve şuur bakımından değiştirip aynı duruma getirtmek demektir. Bu konuda başarı sağlanırsa o zaman eşitlik altında aynı millet ve vatanseverlik hislerinden ilham alan insanlardan, tek bir millet doğmuş olur.[xviii]

İttihat ve Terakki Cemiyetinin iç yazışması Cemiyetin yönetici çevresinin imparatorluktaki Hıristiyanları iç düşman kabul ettiğini inkâr edilemez biçimde ortaya koyar.[xix]

İttihat ve Terakki Cemiyeti gazetesi Tanin'in başyazarı Kasım 1908 seçim tartışmalarında yazdıkları gerçeğin apaçık ortaya serilmesinden başka bir şey değildir:

... Gayrimüslimler de Müslimler kadar hukuka nail olacaktır, demek acaba bu memleket Rum memleketi yahut Ermeni memleketi, yahut Bulgar memleketi olacak demek midir? Hayır, bu memleket Türk memleketi olacaktır. Osmanlı namı altında hep birleşeceğiz. Fakat Devletin şekli hiçbir zaman Türk milletinin menfaat-i mahsusası (özel çıkarı) haricinde tahavvüle (değişime) uğramayacak, Müslim unsurun menafi-i hayatiyesi (hayati çıkarlarına) hilâfında (aykırı) hareket olunmayacaktır.

... Farzedelim ki, Osmanlı parlamentosunda ekseriyet- i mutlaka (mutlak çoğunluk) Rumlarda bulunsun ve Girit'in Yunanistan'a ilhakı (katılması) meselesi müzakereye konulsun. Bunu tecviz etmeyecek (uygun görmeyecek), hatta Yanya taraflarından da arazi terk etmeye kalkmayacak Rum mebuslarının miktarı, insaf edilsin, acaba kaç baliğ olur? [xx].

İttihat ve Terakki'nin ulusal politikası açısından 29 Eylül-9 Ekim 1911'de Selanik'te toplanan IV. Kongre özel bir önem taşır. Kongrede Türkçülük doktrini de facto kabul edilmiş, bu akımın temsilcilerinden üç kişi de Heyet-i Merkez iye'ye seçilmişti. Partinin tüm ideoloji oluşturma çalışmaları Ziya Gökalp'e teslim edilmiştir. Talat, Heyet-i Merkez iye'nin gizli bir oturumunda Türkçülük konusunda yaptığı ve sonradan çok sözü edilen konuşması, gelecek günlerin bir başka habercisi olarak okumak mümkündür.

Talat 1911 yılındaki konuşmasında Kanun-ı Esasi ile belirlenen koşulların ülkedeki tüm halkların Türklerle eşit haklara sahip olacakları anlamına gelmediğine dikkat çeken Talat, “Osmanlı imparatorluğu Türk devletidir; bu, akıldan hiç çıkarılmamalı,” demişti.

Kongrede, imparatorluğun diğer halkları tek bir ulus olmayı, yani Osmanlılık siyasetini reddettikleri takdirde zor kullanılabileceği de dile getirilmişti. [xxi]

Bu çevreleri gayet iyi tanıyan Ahmed Bedevi Kuran (1884-1966) bu durumu doğrular: “[İttihatçı] merkez komitenin gözünde Bulgarlar, Sırpalar, Rum ve Ermeniler vatanın düşmanıydı; Araplar, Arnavutlar ve Kültler vatana ihanet etmişti, Türk muhalifler en fazla vaatte bulunana kendini satan aşağılık nesnelereydi.”[xxii] 1908’den 1914’e kadar cemiyet-yasadışı ve yasal- ikili bir varlık sürdürür, bu varlık zorunlu bir Osmanlılık ile “sözde gizli ideolojisi” olan Türkçülük arasında gelgit yaşamayı zorunlu kılan gerçek bir şizofreniyle iyice şiddetlenmiştir. “İttihatçıların kendilerinden bile gizledikleri Türkçülükten söz eden tarihçi Sina Akşin, bunun, örgütün çekirdeğinin ötesine nasıl bir süratle dayatıldığını gösterir; İttihatçı Tanin gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit’in (Yalçın) bir metni, İttihatçıların Osmanlıcı görüşü üzerinde hiçbir kuşkuya yer bırakmaz:

Osmanlı bileşenlerinin gelecekteki kardeşliği ve birliği için beslediğimiz canlı umutlara rağmen, gözlerimizin önündeki binlerce örnek ve işaret dolayısıyla, devletin ayakta kalmasını bizlerden, yani Müslüman unsurlardan daha fazla kimsenin arzulamadığını biliyoruz. Bunun anlamı, bizlerin, yani Müslüman bileşenin, eğer hayatımızın ülkenin mevcut durumunda güvende olmasını arzu ediyorsak, [kendi] etki[mizi uygulamak için] iktidarı ele geçirmemiz gerektiği ve başka bileşenlerin bu iktidarı almasına izin vermememiz gerektiğidir.

Tekil “Müslüman bileşen” yerine “Müslüman unsurların geçişi yeterince açıklayıcıdır, fakat bu sadece bir başlangıçtır. Hüseyin Cahit, alttan alta devam eder:[xxiii]

Hayır! Bu ülke bir Türk ülkesi olacaktır. Biz daima Osmanlı etiketi altında birleşeceğiz, fakat devletin biçimi, Türk milletinin özel çıkarları dışındaki değişimlere asla tabi olmayacak, Müslümanların hayati çıkarlarına aykırı eylem olmayacaktır.

Bu ülkeyi Türkler fethettiler. Bunu sağlamak için katlanılan fedakârlıklar, tarihin en büyüleyici, en gurur verici sayfalarını oluşturmaktadır [...]. Türkler, günümüzde, tahakkümleri altındaki ülkelerde, tarihsel bir hakka sahiptirler, yüzyıllarca eskiye uzanan bir fethin hakkıdır

bu. Bu ülke, gayri Müslim bileşenlerin çıkarı elinde oyuncak olamaz. Ne denirse densin, bu ülkedeki egemen ulus Türk milleti olacaktır.

Örnekler sonsuzdur, Yusuf Akçura 1903 yılında imparatorluğun çeşitli halklarını birleştirerek onlardan bir ulus yaratmak imkânsızdır diye yazıyor. İTC'nin kurucularından Doktor Şerafettin Mağmumî de özetle aynı noktayı işaret eder: Osmanlılık fikri çürüktür, çeşitli toplulukların uzlaştırılması olanağı kalmamıştır. Türk ulusseverliği dışında, kurtarıcı hiçbir fikir yoktur.[xxiv]

Osmanlı meclis başkanı, dışişleri bakanı ve Kemalist dönemde ölene kadar parlamentoya tayin edilen Halil Mentеше anlarında çok net ifadelerle etnik temizlikten Soykırıma uzanan süreci özetlemiştir:

Talat Bey hiyanetleri görülen unsurlardan memleketi temizlemeyi ön safa almıştı...

Edirne istirdad edilmiş (geri alınmış), (...) Dahil ve hariçte hükümetin mevki kuvvetlenmişti. Talat Bey, Balkan Harbindeki hiyanetleri tebarüz eden anasırlardan memleketi temizlemeyi ön safa almıştı.

Alınan tedbirler şu oldu: Valiler ve diğer memurin resmen işe müdahale eder görünmeyecek. Cemiyetin teşkilatı işi idare edecek. Bir vak'a ihdas edilmeyerek, yalnız Rumlar ürkütülecek, bu talimat dâhilinde hareket başladı.[xxv]

Alman Askeri Yardımı, Savaşın Finansmanı ve Soykırım

Alman kaynaklarında Osmanlı Devletine yaptığı nakit ve askeri yardımların miktarı olarak: Türkiye'nin istediği toplam Alman kredisi yaklaşık olarak beş milyar Markı buluyordu; bunun yuvarlak hesap dört milyarı verilmiştir. Bu dört milyarın hemen hemen bir milyarı altın, gümüş, Türk lirası ve Mark olarak, geri kalan üç milyarı hazine bonolarının emanete alınması suretiyle ödenmiştir[xxvi]. Denilmektedir. Almanyanın dünya savaşı içinde Osmanlı Devletine askeri yardımları sınırlıdır. Harbin devamı boyunca Almanya'nın Türkiye'ye gönderdiği silah ve donatımın paraca değeri 616 milyon Mark tutuyordu.[xxvii] Harbin sonuna kadar Türkiye, başta zeytinyağı, iç yağı, yün, deri ve maden cevheri olmak üzere Almanya'ya 300 milyon Marklık hammadde göndermişti[r][xxviii]

1. Dünya savaşında devasa bütçeler harcanmıştır. İngiltere, müttefiklerine verdiği avanslar dışında, savaş için 35.300 milyon İngiliz lirası[xxix] harcamıştı. Fransa'nın savaş gideri

24.300 milyon İngiliz lirasını buluyordu. Almanya'nınki ise 37.770 milyon İngiliz lirasına ulaşır.[xxx] Bu bütçelere baktığımızda Osmanlı cılız bütçesiyle dört yıl savaşıması imkânsızdır. Savaş yıllarında neredeyse bütçesi kadar açık vermektedir. Savaş yıllarında Alman hükümeti Osmanlı'ya 235.056.344. Osmanlı lirası tutarında “borç” vermişti. Bu miktarın 148.581.400 lirası hazine bonusu, geri kalanı 86.474.944 Osmanlı lirası tutarında altın, gümüş, Alman Markı, ya da Osmanlı Lirası olarak ödenmiştir.[xxxi]

Gerçek harcama ve gerçek açıklarıyla Osmanlı bütçesi (Osmanlı lirası)[xxxii]

Yıllar	Gerçek harcama	Gerçek açık
1913-14	35.329.950	6.128.085
1914-15	57.841.339	32.102.175
1915-16	65.546.105	43.219.312
1916-17	82.980.780	57.781.254

Buradan, Osmanlı İmparatorluğu yada İmparatorluğun yöneticilerinin, savaşı içerideki vatandaşlarına uyguladığı soykırım ile finanse ettiğini çıkarıyoruz. Sadece, 1913-14 yıllarında Ege ve Trakya'daki Rumların Türklerce el konulan emlakın değeri 5 Milyar Fransız Frankının üzerindedir.[xxxiii] Burada el koyduklarıyla Balkan Savaşının yaralarını sarmıştır. Ermeni Soykırımında el koyduğu 19 milyarın üstündeki gasp ettikleriyle 1915-16 yıllarındaki savaşı, Pontos'ta gasp ettikleriyle 1916 ve 17 yıllarında savaşı finanse etmiştir. İçeride talan edecek bir topluluk kalmadığında Mondros'ta kayıtsız şartsız teslim olduğunu görüyoruz. Pontos İmparatorluğun en gelişmiş bölgelerinden biridir ve Hristiyanların ekonomide büyük üstünlüğü vardır. Pontosluların ekonomik üstünlükleri, Michel Michailides'in 1908 yılında hazırladığı *Annuaire Commercial Universeil*[xxxiv] başlıklı ticaret yıllığında görülebilmektedir. Pontos Soykırımı Pontos'un zenginliğiyle bağlantılıdır. Bunu 1925 yılından itibaren Türk gazetelerinde yer alan Pontos mülklerinde de görmek mümkündür. Mübadil mülklerin yanında azımsanmayacak mübadil olmayan mülkler bulunmaktadır. Bunlar İstiklal Mahkemeleri adı altındaki dehşet komitelerinde alınan kararlarla idam edilen, devlet destekli çete ve milislerce katledilen, bu çetelerinin dehşetinden kaçanlar, sürgünlerde katledilen, ... Gibi kişilerin mal varlıklarıdır.

Pontos'un zenginliği ve Hristiyan toplulukların üstünlüğü aynı zamanda yönetime de yansımaktadır. Örnek olsun; Samsun kentinde, belediye meclisinin yedi sandalyesinden altısı

Pontoslulara aittir, ticaret odasının yönetim kurulunda 4 pontos, 3 Ermeni ve 1 Türk, ziraat meclisinde de 6 Pontos ve 2 Türk üye vardır.[xxxv]

Türk milliyetçisi bir yazarın, „Kaptan Yorgi'nin (1885-1904 yılları arasında Giresun'da 19 yıl belediye başkanlığı yapmıştır) uzun yıllar sürecek olan belediye başkanlığı göz önüne alındığında ve bu başkanlığın halkın oylarıyla gerçekleştiği dikkate alınırsa nüfusun etnik yapısının önemi daha da net anlaşılacaktır“[xxxvi] sözleri, ekonomik etkinliğin yanında nüfus bileşimini de vurgulamaktadır.

Nüfuslar

Osmanlı Devleti düzgün bir nüfus sayımı yapamadığından, Pontos'un tam olarak nüfusunu bilmek zordur. Gerek Devlet gerekse Patrikhanenin sayımları yaklaşık bir sayıyı içermekte, siyasi nedenlerden dolayı birbirlerinden oldukça uzaktadırlar. Ayrıca Pontos'ta Gizli din taşıyanlar kategorisinde düşüneceğimiz Stavriotlar, Kromniler... gibi Müslümanlık ile Hıristiyanlık arasında geçişken bir nüfus olduğu kadar, azımsanmayacak bir Müslüman Pontoslu nüfus da barınmaktadır. Günümüzde de anadili Romeika olan yoğun bir nüfusun Pontos'ta bulunması bu olguyu doğrulamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğunun 1906-1907 sayımında nüfus 499.243, 1914 yılı sayımında 416.243, Georges Scallieris 605.042, Maccas 1918 sonrası Pontos nüfusunu 464.530 olarak verir. Aradaki fark 1914-1918 yılları arasında savaş koşullarından faydalanılarak Teşkilatı Mahsusa çetelerince katledilen pontoslunun sayısını vermektedir.[xxxvii]

Burada sorunumuz Pontos'un nüfusunu tam olarak saptamak değildir. Nüfusun geçişkenliğinden dolayı değişken olması da doğaldır.

Vlasis Ağcidis, istatistikleri daha da çeşitlendirerek yan yana verir ve bir fikir oluşturmamıza yardım eder. İstatistiklerde nüfus Soykırım öncesi 700.000 civarında dolaşmaktadır. Odysseas Lampsidis 700.000 sayısını vererek, ayrıca bölgede Pontoslulara ait 10 lise, 1.000 'den fazla okul ve yaklaşık 1300 kadar öğretmenin de var olduğu bilgisini ekliyor. D. Ekonomidis de 700.000 olarak hesaplıyor. Panaretos Topalidis ve D. Apostolidis'in verileri 697.000 kişiden ibaret iken, Konstantinos Fotiadis'in verileri 696.495'dur. Harry Tsirkinidis'in verdiği rakam 700.000, G. Skalieris'in düşüncesinde ise 719.552 kişidir. G. Valavanis, Pontosluların sayısının 650.000 kadar olduğunu düşünerek şu bilgiyi eklemektedir; bu rakam

1912'de Kamil Paşa tarafından da kabul edilmiş, buna göre 100.000 kişiye bir milletvekili üzerinden hesaplanarak Rumlar için 7 milletvekili koltuğu ayrılmıştır.

Hırisantos, Paris Barış konferansına nüfusu 850.000 olarak bildirir.

Pontos nüfusuna dair yukarıda verilen sayıların dışında, Valavanis'e göre bölgede bir de 250.000 civarında Müslüman Rum yaşamaktadır. Fotiadis ise bu sayıyı 190.000 olarak vermektedir.

Şimdi bir an için Patrikhane kayıtları ve yaşayanların tanıklıklarına göre Karadeniz'de 1914 ile 1923 yılları arasında soykırıma uğratılan Pontoslu sayısı olarak çıkarılan 353.238 rakamını bir yana bırakalım ve Osmanlı'nın nüfus kayıtlarını doğru olarak kabul edelim; 1906/1907 sayımına göre 499.243 olan nüfustan 182.169 çıkardığımızda geri kalan 317.074 Pontosluya ne olmuştur? Ya da 1914 sayımına göre 416.813 Rum nüfustan 182.169 çıkardığımızda geri kalan 234.644 Pontosluya ne olmuştur?[xxxviii]

1927 nüfus istatistiklerinde, Trabzon'da ana dilinin Rumca olduğunu ifade eden 30 erkek ve 34 kadın (3 kişi Sürmene'de), Ordu'da 1 Erkek ve bir Kadın, Samsun'da 19 Erkek ve 8 Kadın, Rize'de 1 Erkek, Gümüşhane'de 3 Erkek, Amasya'da 2 kadın, Tokat'ta 8 Erkek 11 kadın, Sinop'ta 2 Erkek, Sivas'ta 18 Erkek ve 393 kadın bulunmaktadır. Giresunda ise hiçbir kimse ana dilinin Rumca olduğunu söylememiştir.[xxxix] Buradan Topal Osman'ın bir tane dahi Pontoslu bırakmadığını söylemek mümkündür.

Sistemik Dehşet ve İstiklal Mahkemeleri

Bu dönemdeki en önemli olaylarından biri de, Topal Osman batı cephesine gitmek için Bölgeden ayrılırken 23 ile 31 Temmuz tarihleri arasında Merzifon'u yağmalaması ve şehrin Rum ve Ermeni nüfusunun önemli bölümünü katletmesidir.

Bunun yanı sıra Ankara hükümeti Amasya İstiklal Mahkemesi eli ile korkunç bir tedhiş süreci yürütülmektedir.[xl] 20 Eylül 1920 ile Şubat 1921 tarihleri arasında açılan davalarda 12 kişiye idam cezası[xli] verilmiştir. Ağustos 1921'de ikinci kez kurulan İstiklal Mahkemesi 21 Eylülde Amasya'da 174 Pontosluyu idam etmiştir; bunlardan 74'ü Samsun, 5'i Trabzon, 5'i de Giresun şehirlerinin Rum eşrafındandır.

Genel Kurmay yayınında Merkez Ordusunun 10.886 çeteciye zararsız hale getirdi.

Çarpışmalar esnasında 11.188 asi Rum'u da öldürdüğünü bildirerek; Bu Rum çetelerinden

başka, memleket içinde oturmak zorunda bırakılan erkeklerle, kıyı şehir ve kasabalarında bulunan Rum kadın ve çocukları da 1923 yılı başlarında vapurlara bindirilerek Yunanistan'a sürgün edildiğini[xlii] yazar. Buradan pontos'ta hiç erkek bırakılmadığını anlamak mümkün.

Soykırım ve Tehcir

Pontos' ta soykırımın en önemli aparatı olan tehcir iki dönemde gerçekleştirilmiştir. ilki Birinci savaş döneminde, ikincisi de milli mücadele/milliyetçi hareket dönemi. Bunları birbirinin devamı olarak düşünmek gerekir.

Pontos'ta ilk tehcir 1916 ortalarında başlar. Dahiliye Nezareti Emniyet Umum Müdürlüğünün 20 Haziran 1916 günlü yazısında "Trabzon vilayetine tabi Görele ve Vakfikebir kazalarıyla Şarlı Nahiyesi Rumlarından bazılarının casusluğa actisarları tahakkuk ettiğinden zükür [Erkek] ve inas [Kadın] üç-dört bin raddesinde olan bu Rumların Giresun ve Samsun tarikleriyle[Yoluyla] Sivas vilayetine sevkleri Cihet-i askeriyece lüzum gösterilmiş olduğu bunların ber- vech-i İ'şar [yukarıda gösterildiği gibi] Sivas vilayetine sevk ve iskanları muvafık görülerek Trabzon ve Sivas vilayetlerine tebligat icra kılınmış olmakla... "[xliii] sözleriyle Pontoslular tehcire daha doğrusu ölüm yolculuğuna çıkarılırlar.

Ölüm yolculuğuna çıkarılanların bir daha geri dönmeyeceği hesaplanmıştır. Geride bıraktıran mallar yağmaya açıktır. Resmi yazışmalarda bunlara dair birçok örnek bulunmaktadır. İskân ve Aşair Umum müdürlüğünün Dâhiliye nezaretine gönderilen 12 Mayıs 1916 sayılı yazısında Kala-yı Sultaniyede [Çanakkale] Harbi Umumiden [Savaştan] önce tehcir edilen Rum ahalinin emval-i menkule ve metrulelerinin [geride bıraktırdıkları taşınır ve taşınmaz mallarının] Furuhtunda sirket [çalınma] ve su-i istimalat [yolsuzluk] vukua geldiği..."[xliv] yazılmaktadır.

Pontoslular resmi görevlerinden bir sebep bulunarak uzaklaştırılırlar. Savaş içinde bulunulsa dahi doktor görevinden uzaklaştırılır. İskan ve aşair Umum müdürlüğünden Dahiliye nezaretine gönderilen 8 Kasım 1916 sayılı yazısında Belediye Doktoru Apostilidis Efendi'nin "sadatı meşuk [şüpheli] olduğu" gerekçesiyle görevinden uzaklaştırılmasına dairdir.[xlv]

Sürgün resmî yetkililerce kararlaştırılmış ve uygulanmıştır. Bunlardan ilki o sırada bir sınır şehri olan Tirebolu Rumlarıyla ilgili olarak, 16 Kasım'dan itibaren uygulanmaya başlamıştır. Rum nüfus ilk aşamada Giresun'a doğru sürülmüş, ardından içerideki Şebin Karahisar'a yönlendirilmiş ve sürgünler şehre 3 Aralık'la varmışlardır. Şebin Karahisar ile Suşehri

arasında geçirilen bir tereddüitten sonra sürgüne gönderilen grup 1915'te boşaltılmış olan Ermeni köyü Birk'e [Pürk/Pürek, günümüzde Yeşilyayla] yerleştirilmiştir.[xlvi]

Tirebolu ile birlikte Espiye 'de sürgüne yollanır. "Espiye'nin bütün Hıristiyanları oradaydı. 480 can, 16 Kasım 1916 Pazar günü saat 1 l'de Golgotha yoluna koyuldu. Talihin garip cilvesi, her yaz Haziran ayında yaylaya çıkarken izledikleri yolda yürüyorlardı. Dün keyifle, neşe içinde geçtikleri bu yolda, insanlar şimdi, inançları nedeniyle ölüme gidiyordu." [xlvii]

Boşaltılar yerleşim yerleri her türlü yağmaya açıktır. Sürgünün ardından çetelerin ve yerel halkın yağması eşlik eder ve birçok yerde sistematik yangınlarla [xlvi] sonuçlanır: Son Hıristiyan kafilesi de dağlara doğru yola koyulup, köyden ayrılır ayrılmaz, aradan daha yarım saat bile geçmeden, Topal Osman'ın silahlı çeteleri Espiye'ye girdiler. Espiyeli gençlerden bazıları da onlarla birlikte yağmaya katıldı, bunların çoğu muhacir ailelerdendi. Türkiye'nin sadece Türklerin olmasını ve Hıristiyan yılanlardan kurtulmayı isteyen İttihatçılara daha yeni katılmışlardı... Çeteler bütün evleri soyduktan sonra, seçip ayırdıkları eşyaları toparlayıp, ganimetlerini arabalara yüklediler. Üç saat içinde bütün işi bitirdiler. Sonra hemen boşaltılan Rum evlerini ateşe verdiler, gökyüzünü dumanlar kapladı. Sanki 2700 yılı aşkın bir süredir bu topraklarda yaşayan ve kavga veren bir halkın tarihinin bitimini simgeleyen sonsöz gibiydi dumanlar. [xlix] "Tirebolu defalarca yakılmıştır. Kasabanın üçte ikisini yakan ve 1917'de olduğu tahmin edilen Tirebolu yangınından, birçok kaynak, 37. Kafkas Fırka [Tümen] Komutanı, aynı zamanda Topal Osman'ın iş ortağı Hacı Hamdi Bey'i sorumlu tutar. Hamdi, Harp Divanı'na verilen Osman'ı kayırmış ve yataklık da etmiştir." [l]

Aynı Tümede görevli Binbaşı Süleyman (Gürcan) Bey, hem Hamdi Bey'i tasvir eder [li] Tirebolu yangınına vurgunla bağlantılandırır:

"Son zamanlarda hususi çete de gezdirmişti / Zenginleri onlarla celbedip sızdırmıştı / Benim yuvam gibi daha ne ocaklar yıktırdı / O kanlı servetini hep böyle biriktirdi / Güzel Tirebolu'yu onlara yaktırmıştır / Evlerin eşyasını Sinop'ta sattırmıştır"

Tirebolu 1918 Ocak sonunda bir kere daha yakıldı ve yangını söndürmek için hiçbir çaba gösterilmedi. [lii]

Kemalist Hareketin Sağlık bakanı Dr. Rıza Nur anılarında çetelerin bileşimi, uygulamalarını ve Topal Osman'ı naklederken yapılanları ve uygulamaların sistematüğünü özetler gibidir. Uygulama Pontos Soykırımının 1. ve 2. evresinde değişmemiştir. Ferid, Osman Ağa'yı halkı

soyuyorsun diye azarladı. Osman Ağa şu cevabı verdi: ‘Beyefendi evet para topluyorum, fakat bir Müslümanın bir habbesini almamışımdır. Aldığım hep gâvur malıdır. Benim başımda binlerce haşarat var. Bunlar kanlı katil, eşkıya. Dağlarda dolaşip millete zarar vereceklerine toplayıp düşmanla harp ediyorum. Bunlar yiyecek, giyecek ve harçlık istiyor... Bu Rumlar bize neler yapıyorlar. Paralarını, canlarını almak helaldir... Türküm, Müslümanım. Evet Türküm, dini, gavurlardan kurtarmak için çalışıyorum.’ Mükemmel şey. Sonra bilfiil büyük cesaretle harpler ediyor. Yanıma çağırıp oturttum. Ve kendisine: ‘Ağa! Sen Ferid Bey’e bilmem kime bakma! Yaptığın yanlış değil. Tamamiyle doğrudur. Haklısın vatana büyük hizmetler etmişsin. Bildiğin yolda devam et dedim’...’Ağa Pontusu iyi temizle dedim ‘temizliyorum’ dedi. ‘Rum köylerinde taş üstünde taş bırakma’ dedim. ‘Öyle yapıyorum ama, kiliseleri ve iyi binaları lazım olur diye saklıyorum’ dedi. ‘Onları da yık, hatta taşlarını uzaklara yolla, dağıt. Ne olur ne olmaz, bir daha burada kilise vardı diyemesinler’ dedim. ‘Sahi öyle yapalım. Bu kadar akıl edemedim’ dedi.[liii]

Pontos'ta sistematik ölüm yolculukları ve köylere saldırılar Teşkilat-ı Mahsusa reisi Dr. Bahattin Şakir'in Samsuna gelmesiyle başlar. Öncesinde de Türk çetelerinin Samsun bölgesinde köylere saldırıları artmıştı. İstanbul'daki Avusturya Büyükelçisi Johann Markgraf von Pallavicini 1916 Aralık'ında Samsun civarında olup bitenleri özetler:

11 Aralık 1916: Beş Rum köyü talan edilip yakıldı. Köy sakinleri sürüldüler. 12 Aralık 1916: Kent çevresindeki köyler de yakıldı. 14 Aralık 1916: Köyler, içindeki okul ve kiliselerle birlikte ateşe verildi. 17 Aralık 1916: Samsun sancağındaki on bir köyü yaktılar. Yağmalar sürüyor. Köylülere kötü muamele ediliyor. 31 Aralık 1916: Yaklaşık 18 köy tamamen yakıldı, 15'i kısmen yakıldı. 60 kadar kadının ırzına geçildi. Kiliseler de yağmalandı.[liv]

20 Ocak 1917'de Büyükelçi Pallavicini Viyana'daki amirlerini muhacirlerin durumları hakkında uyarmış ve onları birkaç yıl önceki Ermeni tehcirleriyle kıyaslamıştır:

Muhacirlerin durumu iç acıtıcı. Hepsini ölüm bekliyor. Sadrazamın dikkatini olaylara çekmeye çalıştım ve Rum unsurlara yönelik mezalim şekil ve boyut olarak Ermenilere yönelik mezalime benzemesinin çok üzücü olacağını vurguladım.[lv]

Aralık sonuna kadar 18 köy tamamen, 15 köy de kısmen yakılmıştır. [lvi] 9 Ocak'ta Samsun eşrafından 80 kişi tutuklanır ve ertesi gün Havza'ya gönderilir. Aynı gün genel sürgün uygulaması, Samsun'un Rum varoşu, Kadıköy'den başlatılır. 4.000 kişi önce Havza'ya, ardından Çorum'a gönderilir. Giresun çevresindeki Rum köylülerinin nakli de aynı tarihte

başlatılır. Onu ocak sonunda Bafra ve çevresi, şubat da Çarşamba ve Ünye izleyeceklerdir. Buralarda yaşayan 30.000 kadar insan Ankara vilayetine doğru yola çıkarılır.[lvii] Bu büyük sürgün dalgası şubat ayı sonunda durulursa da. Ordulu Rumlar 3500 kişiyi götüren Rus donanmasının buraya gelmesinin ardından 1917 Ağustosunda sürüleceklerdir. Sinop'ta yaşayan Rumlar 6 Temmuz'da sürgüne gönderilir.[lviii] 1917 Yılı Ocak sonunda Bafra ve Çevresi, Şubat ayında Çarşamba ve Ünye'den 30.000 sürgün Ankara'ya doğru yola çıkarılır.[lix]

Savaş içinde her şeyleri ellerinden alınarak ölüm yoluna çıkarılmaları Soykırımın ta kendidir ki, Müttefik Büyükelçi'de bunu işaret etmektedir.

Pontostan ikinci sürgün Milliyetçi hareket sürecinde Kemalist döneme denk gelir. Bu kez ilk sürgünde canını kurtarabilenlerden geri dönme olanağını bulabilenler mallarını gasp edenlerin direnişleri yapılan haksızlıkları daha da katmerleştirecektir. Bu kez sürgünden önce kendi toprağında ölüm daha da sıklaşır. Mallara el koyan Müslüman eşraf laz çetelerini yardıma çağırırlar. Teğmen Hamdi de Mitralyözü ve bağlı askerleriyle çetelere katılır. Laz çeteleri 10 Ağustos 1919'da 200 Gurka'ya[lx] komuta eden İngiliz Yüzbaşı Hurst'u ayakkabılarına varıncaya kadar soyarlar. Bu da ateşkes döneminde bölgedeki İngiliz etkinliğini göstermesi bakımından ilginçtir.

Türkler Pontos'a, topraklarına geri dönüşlere izin vermemektedirler. Bölgeye yeni göçmen yerleştirilmesine karşı çıkarlar. 11 Eylül 1919'da Pontoslu göçmenlere refakat eden Gurkaların yolu Amasyada kesilir. Pontosun bölgesi 25 Mayıs 1919'da itibaren Topal Osman çetesine bırakılmış Giresun bölgesinde kanlı etnik temizliğe başlamış bulunuyorlardı. Bölgede Türk çetelerinin en faal oldukları bölge Topal Osman'ın hükmettiği Giresun bölgesidir. Yozgat ayaklanmasına katıldıkları gerekçesiyle Akdağmadeninde idam edilenler arasında iki de Pontoslu idam edilmiştir.

Pontos'ta dönüm noktası 9 Aralık 1920 tarihli kararname ile Merkez Ordusunun kurulmasıdır. Merkez Ordusu 5 Nisan 1921'de Bafra bölgesindeki ilk operasyonlarını başlattı. Yunan büyük taarruzu öncesinde Karadeniz kıyıları, Sovyetler Birliği'nden Ankara'ya gönderilen silah ve cephanenin zorunlu geçiş yolunda yer aldığı için büyük bir önem kazanmıştır. 9 Haziran 1921'de Yunan kruvazörü "Kılış" Ankara hükümetinin başlıca limanı olan İnebolu'yu bombalaması üzerine Merkez Ordusu kumandanı Nureddin Paşa aynı gün Pontos'ta sürgün talep eder. Ankara'da ayın 12'sinde toplanan Bakanlar Kurulu, bir Yunan çıkarmasının gün

meselesi olduğu sonucuna vararak bütün Karadeniz şeridini “savaş bölgesi” ilan eder. Ertesi gün Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, Nureddin Paşa’ya şunları yazar: “Bakanlar Kurulu eh silah tutan Rumların Karadeniz kıyısından uzaklaştırılmalarına karar vermiştir; bu karar uygulamaya konulmak üzere size hemen bildirilecektir; Rumların çeteciliğe katılmak üzere dağılmalarını önlemek için gereken önlemleri almanızı rica ederim.” Bu konudaki resmî karar, “Düşmanın Samsun’a çıkmasının” an meselesi olması gerekçe gösterilerek[lxi] 16 Haziran’da alınacaktır[lxii]

Aynı gün Samsun, Bafra ve Alaçam şehirlerindeki 15 ile 50 yaş arasındaki bütün erkekler tutuklanır. Ertesi gün ilk göçmen kafilesi iç bölgelere gitmek üzere Samsun’dan yola çıkarılır. İlk katile, Kavak’ta katileye eşlik edenlerce kurşun yağmuruna tutularak büyük bölümünün katledilir. 700 kadar kişiden oluşan ikinci katile Samsun’u 17 Haziran’da terk etti ve salimen Amasya’ya ulaştı. Buna karşılık bin kadar erkekten oluşan üçüncü katile, 20 Haziran’da Topal Osman’ın çetelerinin saldırısına uğrayarak büyük bölümü katledildi. Samsun’dan 25’inde hareket eden dördüncü katile ile Bafra’dan 17, 21 ve 24 tarihlerinde hareket eden ve her biri 500-600 kişiden oluşan üç katile ile Alaçam’dan 18, 21 ve 22’sinde yola çıkan üç katileyi de aynı son bekliyordu. Arkasından korumasız kalan kadınlar, yaşlılar ve çocukların sürgününe sıra gelmiştir.

Sürgün işlemleri Temmuz ve Ağustos aylarında daha yavaş bir tempoyla sürdürüldükten sonra eylülde itibaren yine hızlanacak ve bu kez, yaşlı, kadın, çocuk demeden bütün Rum nüfusu içine alacak şekilde uygulanacaktır.

Sürgünlerin birçok yabancı tanıkları bulunmaktadır. Harput’a atanmış bir American Near East Relief çalışanı Wilford Washburn Fuller görev yerine giderken 4 Temmuz 1921’de Sivas’tan ayrılmış ve Samsun’dan sürülmüş Sivas üzerinden içerilere gönderilen Rum erkeklerden oluşmuş beş katile görmüştü. İlk iki katile 900 kişiydi; Fuller bunlardan sadece 200’ünün çıplak, soyulmuş, güneşten yanmış, altın dişleri bile sökülmüş halde Sivas’a vardığını söylüyordu. Hayatta kalanlar öbürlerinin Kavak’ta katledildiklerini bildiriyorlardı. Fuller Amasya ve Marsovan (Merzifon) arasındaki bir yolda Türk zaptiyelerin nezaretinde 3,000 kadar Rum kadın ve çocuğun göçürtüldüğünü de görmüştü.[lxiii]

10 Temmuz 1921’de, New York Times 800 Rum kilise görevlisinin ve 1,500 Rum sivilin içerilere gönderildiğini rapor ederken, Samsun’a bağlı 30 başka köyün ahalisi de tehcir

edilirken katledilmişti. Katliamlar o kadar gaddarcaydı ki Türk görevliler katledilenlerin cesetleriyle kirlendiği için nehir suyunun kullanılmasını bile yasaklamışlardı.[lxiv]

21 Ekim 1921’de South Australian Daily Herald (resmi aşağıda) çıkan bir haberde Samsun ve Bafra’daki 720 Rum köyünün 420’sinin tamamen yok edildiği aktarılıyordu. Köylerdeki erkekler ya katledilmişlerdi ya da sürülmüşlerdi; kadınlarsa içerilere gönderilmişlerdi.[lxv]

1921’de, Near East Relief in nakliyat işlerini yapan Stanley E. Hopkins Harput ve Samsun arasındaki seyahatleri sırasında bu tehcirlere tanık olmuştur. Hopkins, 1 Eylül 1921’de Samsun’a doğru gitmek üzere Harput’tan otomobille yolculuğa başlamış ve geçtiği yollarda Karadeniz kıyısından doğuya doğru sürülen pek çok Rum görmüştü. Orada 12,000 kişi olduğunu tahmin ediyordu. Harput’a dönmek üzere Samsun’dan ayrıldıktan sonra sürülen yaşlı Rum erkeklerini geçmişti. Bu adamları anlatırken şöyle diyordu:

Hiçbirine yemek verilmiyordu ve bulabildikleri yiyecekleri ya parayla almalıydılar ya da yanlarındaki küçük eşyalar karşılığında. Seyahatim sırasında yol kenarlarında yorgunluktan öldükleri yerde uzanmış yatan sayısız ceset geçtim. Bunlardan çoğu sırtüstü yatmış, yüzleri sineklerle kaplı kadın ve kızların cesetleriydi.

Hopkins Harput’tan Samsun’a, 1 Ekim’de ki Seyahati sırasında 10,000 Rum geçmişti. Gruplardan sayısı 2,000’i bulan biri tümüyle kadınlardan oluşuyordu; bunların çoğunun ayakkabısı yoktu ve çoğunun da sırtında ve kucağında bebek vardı.

Harput’tan yaptığı son yolculukta daha pek çok kişinin sürüldüğüne tanık olmuş ve Harput’un doğuya gönderilmelerinden önce Rum muhacirlerin toplanma yeri olduğuna kanaat getirmişti. Şöyle yazıyordu bu konuda:

Harput’ta batıya ve kuzeye gönderilmek üzere her yerden getirilmiş on beş-yirmi bin Rum vardı. Hepsi çaresizdi ve kitlesel halde ölüyorlardı. Harput’ta kısa süre kalmalarına izin veriliyor, ardından doğuya gönderiliyorlardı; kaderleri bilinmiyordu. Tehcirler sırasında Anadolu’da bulunan, ABD Overton’lu Teğmen Arthur David Murray Karadeniz’de konuşlu buldukları 28 Ağustos 1921’de şöyle aktarıyordu:

Tehcire tabi tutulan çeşitli köylerden alınan 2,500 kız o kadar bitkindi ki, yürüyemiyorlardı bile. Beş muhacir kafilesi vardı. Samsun’dan gelen birinci ve ikinci kafileler yaklaşık 900

kişiden oluşuyordu, fakat Sivas'a sadece 200'ü varmıştı; bunların da çoğunun elbiseleri paramparçaydı, bazıları çırılçıplaktı. Dişlerindeki dolgulara kadar soyulmuşlardı... [lxvi]

Bir Near East Relief çalışanı olan Edith L. Wood tehcirlerle tanık olmuştu ve Samsun'dan Harput'a uzanan yolda "kenarlarda ve tarlalarda cesetler doluydu. Malatya'dan Samsun'a kadar Rumlar için hiç umut yoktu; aslında en şanslıları yolculuğun daha başında ölmüş olanlardı." [lxvii]

Near East Relief'in tehcirlerle ilgili kayıt tuttuğu ve muhacirlere yardım götürdüğü için Türkiye'den yurtdışı edilen bir doktoru Mark H. Ward. 1921-22 arasında Harput'tayken Anadolu'nun hemen her yerinden Elazığ'a gelen toplam 20, 378 kişiden 18,000'inin veya %88'inin Osmanlı Rumları olduğunu ve geriye kalanların ise Ermeniler olduğunu belirtmişti. Sivas'tan Elazığ'a 30, 000 kişi gönderildiğini tahmin etmiş ve bunlardan 5,000'inin konvoydan kaçtığını, bir diğer 5,000 kişinin de yolda öldüğünü belirtmiştir. Sonbahar ve kış ayları boyunca Sadece Malatya'da 4,000 sınır dışı edilen kişi vardı. Bunlardan 2,000'i Malatya'da açlıktan ve tifodan ölmüştü. 7 ay boyunca Elazığ'da Amerikan Hastanesinde çalışıyordu, kendisinin ilgilendiği 1,300 mülteci den %25'i ölmüştü. Diyarbakır'ın güneyine gönderilen 15,000 mülteci den sadece 12,000'i hayatta kalmış, geriye kalan 3,000'i ise karla kaplı dağlarda ölmüştü. Kış boyunca 2,000 mülteci Diyarbakır'da kaldı ve bunların yarısı açlık, hastalık veya açıkta kalma yüzünden ölmüştü. Sivas'ı terk eden 30,000'den sadece 10,000'i Bitlis'e varmıştı. [lxviii]

İsviçreli Diyakon Jakob Künzler de sürgünlerin ve ölümlerin tanığıdır. Tanıklığına Malatya'nın Rum yetimleri başlığıyla ayrı bir bölümde vermiştir: [lxix] 1920 yılını 1921'e bağlayan kış ayı, Orta ve Batı Anadolu'daki olsuzluk] nüfusa tarif edilemez bir uğursuzluk getirdi. Türkiye Yunanistan'la savaş halindeydi. Türk Meclisi ülkedeki Yunan-Ortodoks nüfusun da göç ettirilmesi kararını aldı. Böylece uzun konvoylar halinde Merzifon, Sivas, Konya'dan Harput, Diyarbakır ve Bitlis'e göç etti insanlar. Kış başlamıştı. Yaklaşık % 90'ı göç sırasında öldü. Harput'a ilk seyahatimde Toros Dağları'nda binlerce kurbana ait sararmış kemikleri gördüm. Ülkede faaliyet gösteren Near East Relief özellikle Malatya'dan pek çok çocuk topladı. 900 çocuğu yola çıkarmak üzere buraya da gitmek zorunda kaldım. Çocukları alan Amerikalılar, onlara sadece ekmek ve kiraladıkları evde yatak verebiliyordu. Çocukları çalıştırmaları yasaktı. Malatya sıtmanın kol gezdiği bir yerdi. Her gün birçok çocuk ölüyordu. Orada olduğum hafta 20 zavallı çocuk öldü. Bu çocuk grubunu nasıl yola çıkarabilirim, diye sordum kendime. Bana karşı alışık olmadığım bir şekilde nazik davranmayan Malatya

makamları, gidecek çocukların listesini istedi önce benden. Sağlık durumlarına göre üç gruba ayırdım onları. Sağlıklı çocuklar katır sırtında dağları aşarak güneye gidecekti, daha zayıf olan ikinci grubu arabayla Diyarbakır üzerinden göndermeyi ve ölmek üzere olan sonuncu grubu da otomobille yola çıkarmayı umuyordum. Yunanca bilmeyen biri olarak garip isimleri telaffuz etmek için büyük bir çaba gösterdim.

İlk grup memnun bir halde katır üstünde yola çıktı. Fakat beklediğimiz arabalar bir türlü gelmediği ve çoktan sonbahar gelmiş olduğu için, ikinci grubu da katır üstünde yola çıkarmaya karar verdim. Fakat kötü olan, ikinci gruptaki çocukların hastalıklarının her gün ağırlaşması ve üçüncü gruptaki çocukların da iyileşmesiydi. Sadece bir otomobilim olduğu için iyileşen çocukları ikinci gruba aktarmak zorunda kalıyordum. Benim listelerime göre pasaportları tanzim eden polisle sıkıntı yaşamama neden oldu bu da.

Nihayet 10 civarında araba geldi. Zayıf çocukları arabalara yerleştirip Harput'a gönderdim. Ben de ertesi gün geri kalan 12 çocukla beraber Harput'a gittim. Ölümle pençeleşen küçük bir oğlanı kucağıma almıştım, tıka basa dolu otomobilde başka yer yoktu çünkü. Bir saat yolculuktan sonra dizlerimin üstünde ruhunu teslim etti. Onu yatırabileceğim hiçbir yer olmadığından vücudu üzerimde buz gibi oldu. Üç saat gittikten sonra Harput'a vardık ve bu garip yükten kurtuldum.

Ermenilerin sürgününde olduğu gibi, Elen ve Pontos sürgününde de genç kız ve erkeklerin diğer nüfusla beraber, çeşitli yöntemlerle öldürülmeleri veya açlık ve hastalıktan ölüme terk edilmeleri sürgün süreci boyunca gözlenen bir olgudur. Döneme dair birçok anı bu olguyu belgeler: 1921 yılı sonlarında Ankara'ya atanan Sovyet Elçisi, Samsundan Anakaraya kadar geçen yolculuğunda Pontos'a dair gözlemlerini kaleme almıştır. Samsun, Sinop, Amasya Sancaklarında Rum Halkından ancak, Dağlarda dolaşan çeteden başka bir şey kalmamış bulunuyor. Özellikle Laz çetebaşlarından Osman Ağa, canavarca davranışlarıyla ün salmış bulunuyor. Osman Ağa, vahşi çetesiyle bütün bölgelerde, taş üstünde taş, omuz üstünde baş bırakmamış. Yerli halk onun gaddarca davranışlarını, dehşetle hatırlıyor.[lxx]

Aralov'dan önce Türkiye'ye gelen Mareşal Frunze, hükümetin 1921 yazında bir tenkil (tepeleme) müfrezesi düzenlediğini ve bu müfrezenin bölgede bütün Rum köylerindeki halkın acımadan hakkından gelmiş olduğunu söyleyerek. Bu köylerden birini tarif eder: Sağda ve solda köyler de görünüyor. Kimi dağ boğazlarında kurulmuş, kimi tam dağların tepelerine kaçmış köyler. Ama yazık!.. Bu köylerden çoğu görünüşe göre biraz önce gördüğümüz Rum

köyü, Karadak köyünün durumuna düşmüş. Hemen hiç birinde hayat belirtisi fark edilmiyor: Kiremitli çatılardan hiç duman tütmüyor; yakınlarında ise ne bir insan, ne bir hayvan, ne bir kuş görünüyor. Evlerin hemen yanı başındaki sürülmüş tarlalarda çalışan bir tek insan bile yok.[lxxi] Frunze yol boyu karşılaştıklarını resmederek paylaşır: Keskin küçük bir kasaba; 1500 ev var. Yandaki bir tepeden akıp gelen küçük bir dere vadisinde, oldukça geniş bir alana kurulmuş. Çoğunlukla evler iki katlı. Bazıları verandalı, güzel merdivenlerle çıkılan Avrupa evleri tipinde. Bundan anlaşıldığına göre Keskin'in büyük çoğunluğunu Rumlar oluşturuyormuş. Çoğu büyük ticaretle uğraşıyorlarmış ve oldukça da varlıklıymışlar. Keskin, Rum metropoliteninin merkezi. Ama artık «merkeziymiş» demek daha doğru. Çünkü Türk-Rum savaşı her şeyi altüst etmiş, her yerde olduğu gibi tüm erkekler askere gitmişler. Ticaret Rumların elinden alınmış öldürülerek, zorla el konarak, istimlâk edilerek, v.s...[lxxii]

M.V. Frunze, hatıralarında(*) Havza'dan on kilometre uzaklıkta gördüğü bir tabloyu şöyle anlatmaktadır:

“Silâhlarını henüz teslim etmiş 60-70 kişilik küçük bir Rum grubuna rastladık. Hepsisi de son haddine kadar bitik idi. Kimisi, düpedüz bir iskelete benziyordu. Üzerlerinde elbise yerine bir takım paçavralar vardı. Çoğunun ayaklarında çaput bile yoktu. Grubun ortasında, başında papaz şapkası bulunul, uzun boylu zayıf bir papaz vardı. Soğuk bir rüzgâr esiyordu. Muhafız erlerin götürdüğü bu kalabalık, Havza'ya gidiyordu. Bizi görünce, içlerinden bazdan yüksek sesle ağlamağa, daha doğrusu, göğüslerinden çıkan sesler zehirlenmiş yırtıcı bir hayvanın ulumasını andırdığı için, ulumağa başladı. Grubu bir süre durdurdum. Bana eşlik edenler, adamları dövmemelerini tembih etti ve hazin yürüyüş yine başladı..”[lxxiii]

Frunze, bu zor koşullara karşın direnişin devam ettiğinin altını çizer: Ama yine de geride kalan büyük bir bölüm, Yunanlılarla savaşın bitmesine değin dövüşmeye devam etmeyi tasarlayarak inatla sürdürüyorlarmış direnişlerini.[lxxiv]

Mareşal Frunze, gerek Topal Osman'ın milisleri, Gerekse Merkez Ordusunun Tenkil müfrezelerinin kentte olsun, isyana katılmayı kabul etmeyen Rum köylerinde olsun ne tür vahşetler yaptıklarını parça parça anılar olarak dinleme olanağı bulduk. Bu konuda özellikle daha önce sözünü ettiğim Lâz'ların reisi Osman - Ağcı büyük ün yapmış. Bütün bölgeyi azılı çetesiyle kan ve ateşe boğmuş. Sanırım şunu söylemek yeter bu konuda: Buradaki Türkler bile onun yaptıklarından korkuyla söz ediyorlar ve asla onaylamıyorlar. Benim için hiç ummadığım bir bilgi olmuştu doğrusu.[lxxv] diye devam ederek Öğrendim ki, Osman Ağa'nın

çeteleri Havza'da korku salmış, yakmış, ırza geçmiş, önüne gelen tüm Rum ve Ermenileri öldürmüş, köprüleri yıkmış...[lxxvi] Sözleriyle Topal Osman'ın Uygulamalarını sayar.

Ukraynalı Devrimci Mareşal Frunze, gördüklerini satır satır kaydeder. O Pontos Soykırımını tanıdığıdır. Hemen hemen Kavak'tan çıkar çıkmaz Hacılar geçidine doğru bir yokuş başlıyordu. Yükseklerde güneşin varlığına rağmen keskin ve şiddetli rüzgâr yüzünden soğuk oldukça etkiliydi. Geçidin tam tepesinde bir başka kervanla karşılaşıyoruz. Bakıyorum, üstü açık arabalarda siyahlara bürünmüş kadın figürleri oturuyor ve yatıyor. Aralarında çocuklar da var. Kadınların da, çocukların da giyimleri çok kötü; soğuktan titriyorlar. Gerideki arabalara bakıyorum, arabalardan birinin arkasından yürüyen bir asker, yırtık pırtık giysiler içindeki bir kız çocuğunu kaldırıp arabaya oturtuyor. Kızcağızın her yeri soğuktan morarmış, tüm vücudu titriyor. Başını arabada bir eleğin altına gizlemeye çalışıyor. Şaşkınlık içinde ne olduğunu soruyorum Binbaşıya. O şöyle açıklıyor: "Haydutların ailelerini götürüyorlar. Onları Amasya'ya yerleştirecekler." [Yerleştirmeyi öldürmek olarak okumakta sakınca yoktur.]

Bir süre asık yüzle ses çıkarmadan durduk, sonra Samsun'a doğru yolumuza devam ettik. Her yanda yıkıntı izleri vardı. Her tepede devriyeler kol geziyordu. Nöbetçiler dikkat kesilmiş bekliyorlardı. Hemen burada, yakın bir yerde düşmanın gizlendiği seziliyordu, kuşku lanılıyordu. Bu yol tüm yaşantım boyunca belleğimden çıkmayacaktır hiçbir zaman. 30 verstlik yol boyunca aralıksız olarak cesetlerle karşılaştık hep. Ben yalnız başıma 58 tane saydım. Çoğu zorbalığın ve şiddetin izlerini taşıyordu. Bir yerde güzel bir kız cesediyle karşılaştık. Başı kesilmiş ve elinin yanına konmuştu. Bir başka yerde çok güzel bir başka kız cesedi daha; 7-8 yaşlarında, sarı saçlı, yalınayak, sırtında yalnız eski bir gömlek bulunan bir kız cesedi... Kız anlaşılan ağlamış; yüzünü toprağa gömmüş yatmış. Askerin süngüsüyle de yere öylece mihlanmış.[lxxvii]

Yerel yöneticiler, Pontos halkının ölüm yoluna çıkarılmasının tanığı Frunze'ye, suçluların Pontos halkı olduğuna inandırmaya çalışırlar, Askerler ve Türk köylüleri öylesine kinle doluydular ki, yöneticiler ne emir verirse versin yine de şiddetten vazgeçmiyorlarmış. Ayrıca son zamanlarda Samsun sancağındaki topraklar Rum eşkiyalarının vahşetiyle çalkalanıyormuş yeniden. Rum çeteleri Türk köylerini yakıyor, Samsun-Ankara yolunda sık sık baskınlar yapıyor, hemen her gün birkaç asker öldürüyorlar ve korkunç bir faaliyet gösteriyorlar, diye anlattı Mutasarrıf. Bu durum üzerine kesin tedbirler alınarak, bütün Rum halkını ülkenin içlerine gönderip yerleştirmeye, karar vermişler.[lxxviii]Buradaki yerleştirmeyi de öldürme olarak okuyabiliriz.

Frunze'nin şu satırları Pontos Soykırımına dair hiçbir tereddüde yer bırakmaz: Samsun, Sinop ve Amasya'da yaşayan 200 bin Rum'dan yalnızca dağlarda dolaşan birkaç çete kaldı.

Yaşlılar, kadınlar ve çocukların hemen hepsi ülkenin başka yerlerine, Diyarbakır, Harput, Konya bölgelerine göç ettiler[burayı sürgün olarak okumak gerek]. Bunlar öyle bir zamanda ve öylesine yokluk içinde gittiler ki, yeni yerlerinde yoksulluk ve kölelik hayatı yaşayan, sürünen bütün bu kitleden birkaç bin kişinin bile sağ kalmadığını söylemek mümkün.[lxxix]

Pontos'un evlatları bilmedikleri coğrafyalarda öldüler, kayboldular[lxxx]. Geçtiğimiz yıllarda Bitliste'ki sürgün yerinde birbirlerini kaybeden iki kardeşin, biri Bitlis'ten diğeri Drama'dan torunlarının birbirlerine kavuşmalarına ve kucaklaşmalarına şahitlik yaptım.

Bir okulun mezuniyet töreninde Pontoslu gencin elinde taşınan, Tükenmedik! Hala buradayız! Dövizi taşıyan genç bir direniş geleneğini sürdürüyor.

Dipnotlar:

i] Bahaeddin Şakir Bey'in Biraktığı vesikalara Göre İttihat ve Terakki, Haz. Erdal Aydoğan-İsmail Eyyüpoğlu, Alternatif Y. 2004, s 434

[ii] 11 Ağustos 1915 tarihli Kararname ile yetimlerin ve kimsesiz kalan Hıristiyan kadınların müslümanlığa döndürülüp eş olarak alındığında bunların anne ve babalarından kalan gayrimenkulleri alma hakkı verilmiştir. bu bir anlamda öldür, karısını kızını al çocuğunu boğaz tokluğuna çalıştır, malı mülkü de senindir! demekten başka bir şey değildir. Tehcir konvoylarından zengin kişilerin mirasçılarının seçilip konvoylardan ayrılması ve kaçırılması bunlara miras kalan mallara el koyma gayretinden başka bir şey değildir. Bu tamim aynı zamanda erkeklerin imha edildiğinin de ifadesidir. BOA/ DH.ŞFR nr.54/A-382 Bu uygulamayla bile sürgün soykırımın bir parçası ve 1948 cenevre konvansiyonunca tanımlandığı şekliyle soykırımdır.

[iii] Henry Morghenthau, Büyükelçi Morghenthau'nun Öyküsü, Çev.Attila Tuygan, Belge, 2005, s 238

[iv] Henry Morghenthau,... s 239

[v] Joseph Pomiankowski, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü, Çev. Kemal Turan, 2003, s 142.

[vi] Bahaaddin Şakir: Teşkilâtı Mahsusa Şefi, 1922 yılında Trabzon Valisi Cemal Azmi ile birlikte, Arşavir Şirakyan (1900-1973) ve Aram Yerkeyan (1898-1934) tarafından Berlin'de öldürülmüştür.

[vii] Stefanos Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar, Çev. Şirin Tekeli, İletişim 2010, s 357

[viii] V. Yeghiayan/ L. Fermanian, Rafael Lemkin'in Ermeni Soykırım Dosyası, Çev. Ali Çakıroğlu, Belge, 2009, s 174-75

[ix] Fikret Başkaya, Yediyüz, Bir Devlet Geleneğinin Anatomisi, Öteki yayınevi, 2014, s 281-282

[x] Samir Amin, National and Regional Security and Development Some Reflexion on the African Experience, Alternatives, XIV (1989) ss 215-229. aktaran, Başkaya, ... Aynı yerde.

[xi] Azınlık terimi muktedir olmayanlar, iktidarı eşit şekilde paylaşmayanlar anlamında kullanılmaktadır.

[xii] Yusuf akçura, Onsekiz ve Ondokuzuncu Asırlarda Osmanlı Devletinin Dağılıma Devri, TTK, Aktaran , Fatma Müge Göçek, Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü, çev. İbrahim Yıldız, Ayraç Y. 1999, s 243

[xiii] Şerif Mardin, Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908, İletişim, 1996, s 276

[xiv] Kazım Nami Duru, İttihat ve Terakki Hatıralarım, İstanbul 1957, s 76

[xv] BCA 30 10.0 0 / 109 724 1

[xvi] Mihail Rodas, Almanya Türkiye'deki Rumları Nasıl Mahvetti, çev. Evdokia Veriopulo, Belge Y. 2011 s 62-63

[xvii] Yuriy Ataşoviç Petrosyan, Sovyet Gözüyle Jöntürkler, çev. M. Beyhan,A. Hacıhasanoğlu, Bilgi Y. 1974. s 179

[xviii] Emmanuil Emmanuilidis, Osmanlı İmparatorluğunun Son Günleri, çe. Niko Çanakçıoğlu, Belge Y. 2014 s 58

- [xix] Hamit Bozarıslan, Türkiye Tarihi, İmparatorluktan Günümüze, çev. Işıık Ergüden, İletişim. 2015, s 236
- [xx] Sina Aşkın, Jön Türkler ve İttihat ve Terakki, İmge Y. 2011, s 266-267
- [xxi] Arsen Avagyan-Gaidz F. Minasyan, Ermeniler ve İttihat Terakki, işbirliğinden çatışmaya, çev. Ludmilla Denisenko-Mutlucan Şahan, Aras 2005, s 88-89.
- [xxii] Ahmed Bedevi Kuran, İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele, Baha Matbaası, İstanbul, 1956, s. 483.
- [xxiii] Hamit Bozarıslan, Türkiye Tarihi, İmparatorluktan Günümüze, Çev. Işıık Ergüden, İletişim, 2015, s 236-238
- [xxiv] Yuriy Ataşoviç Petrosyan, Sovyet Gözüyle Jöntürkler, çev. M. Beyhan,A. Hacıhasanoğlu, Bilgi Y. 1974. s 288
- [xxv] Halil Mentеше, Osmanlı Mebusan Meclisi Reisi Halil Mentеше'nin Anıları," İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları, Kasım 1986, s. 165-66.
- [xxvi] Jehuda L. Wallach, Bir Askeri Yardımın Anatomisi, Çev. Fahri Çeliker, T. C. Genel Kurmay Başkanlığı 1985, s 187
- [xxvii] Wallach, aynı yerde, Türk demiryolu sistemi de Alman çıkarlarına uygun olarak destekleniyordu. Asya demiryolu şebekesinin genişletilmesi, 435 milyon Marklık Alman hammaddesi ve gereç, ayrıca 35 milyon Marklık kömür istiyordu.
- [xxviii] Wallach, aynı yerde,
- [xxix] 1914 yılında 100 Os Lirası 111 İngiliz sterlini değerindeyken 1917 yılında 354 OsL, 154 sterlin değerindedir. Osmanlı lirasının diğer paralara göre kurları (1914): Fransız frangı =.044, Alman Markı=.0542
- [xxx] Zafer Toprak, İttihat ve Terakki ve Devletçilik, Tarih Vakfı Yurt Y. 1995, s 28
- [xxxi] Zafer Toprak, İttihat ve Terakki ve Devletçilik, Tarih Vakfı Yurt Y. 1995, s 37
- [xxxii] Tefvik Çavdar, Türkiye Ekonomisinin Tarihi,İmge Y. 2003, s 124.

[xxxiii] Taner Akçam, İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu, İmge Y. 1999, s 192

[xxxiv] Yıllığın tıpkı basımı 2012 tarihinde Atina'da yapılmıştır.

[xxxv] Stefanos Yerasimos, Milliyetler ve Sınırlar, Çev. Şirin Tekeli, İletişim 2010, s 348

[xxxvi] Sezai Balcı, Giresun Rumları ve Gayrimüslim Bir Belediye başkanı Kaptan Yorgi Koonstanidi Paşa, Libra, 2012, s 17

[xxxvii] Tamer Çilingir, 20. yy başında Pontos'ta Rum Nüfusu,
<http://devrimcikaradeniz.com/20-yy-basinda-karadenizde-pontos-rum-nufusu/> (Erişim:
24.12.2015)

[xxxviii] Tamer Çilingir...aynı yerde.

[xxxix] T.C. Başvekalet, İstatistik Umum Müdürlüğü, Umumi Nüfus Tahriri, Ankara 1929

[xl] Bu tedhiş/dehşet süreci, Genel kurmay yayınında "Nitekim Pontus Rum Elebaşlarının İstiklal Mahkemesi kararı ile asılması ve büyük kısmının da anadolu'nun içerlerine göç ettirilmesi

[xli] Mustafa Necati 13 kişinin infaz edildiğini söyler. Ergun Aybars, İstiklal Mahkemeleri, Bilgi Y. 1975, s 125

[xlii] Türk İstiklal Harbi... s 294

[xlili] BCA 272/11 8 8 20

[xliv] BCA 272 / 71 28 3 8

[xlv] BCA 272/ 14 73 2 3

[xlvi] Georgios Sakkas, I Istoría Ton Ellinon tis Tripoleos Tou Pontou (Pontus Tirebolu Rumlarının Tarihi), Nikea, 1957. aktaran, Stefanos Yerasimos,... s 357

[xlvii] Yorgo Andreadis, Tamama, Pontus'un Yitik Kızı, Belge, Çev. Ragıp Zarakolu, 1996, s63

[xlviii] Savaş döneminde Hıristiyan mahallelere yangınlarıyla ünlüdür: Amasya- Selağzı, 12.3.1914 ve 21.7.1915. Kastamonu - Cebrail 3.5.1914. Tokat - Çarşı, Mayıs 1914 ve Ocak 1916. Diyarbakır Hububat Pazarı 19.8.1914. Edirne Kaleiçi 24.8. 1914. Bandırma Preme (Kapudağ) 30.6.1915. Bursa Orhangazi-Yeniköy 23/24.8.1915. İzmit Ermeni Mahallesi 27.8.1915. Haçın (Saimbeyli) 3.10.1915. Tire Rum Mahallesi, 2.7.1916. Ankara Hıristiyan Mahallesi Eylül 1916. Bandırma Ermeni karyesi Mart 1917. Ayvalık Nisan, ağustos 1917. Gelibolu 18.4.1917. Erdek 27.8.1917. Sinop Varoş mahallesi 17.12.1917. Samsun Kaleiçi 18.7.1918. Bafra Ocak 1917. Havza Aralık 1918. Taylan ve Etöz, Pontos'taki Yangınları, Bölgedeki tehcirin bir parçası olarak düşünürler.(Taylan Esin/Zeliha Etöz, 1916 Ankara Yangını, Felaketin Mantığı, İletişim, 2015)

[xlix] Yorgo Andreadis,... 64-65

[I] Taylan Esin/Zeliha Etöz, 1916 Ankara Yangını, Felaketin Mantığı, İletişim, 2015, s 83.

[li] Menfaati uğruna babasını keserdi/ ... Hırsızlık işi olsa bir kurt gibi salardı/ Peygamber postu olsa onu bile çalardı (Binbaşı Hafız Süleyman (Gürcan), Memleketim Trabzon, Mahallem Tekfurçayır, Ömer Türkoğlu (haz.), Kebikeç, Ankara, 1997, s. 161-2). Taylan/Etöz,... Aynı yerde

[lii] Taylan/Etöz,... Aynı yerde

[liii] Dr. Rıza Nur, Hayat ve Hatıratım C.3, İşaret Y. 1992, s 163-164

[liv] Wien Haus-, Hof- und Staatsarchiv, PA, Türkei XII, Liasse 467 LIV, Griechenverfolgungen in der Türkei 1916- 1918, ZI. 97/pol., Konstantinopel (19.1.1916), (2.1.1917). <http://www.greekgenocide.net/index.php/overview/documentation/311-the-samsun-deportations-1916-17-and-1921> (27.12.2015)

[lv] Wien Haus-, Hof- und Staatsarchiv, PA, Türkei XII, Liasse 467 LIV, Nr.6/P., Konstantinopel (20.1.1917)<http://www.greekgenocide.net> (aynı yerde)

[lvi] Samsun Avusturya konsolosu Kwiatowski'nin telgrafı, Polykhronis Enepekidhis, I dhioghmi Ton Ellinon Tou Pontou (1916-1918) Vasi Ton Anekdhoton Enghrafon Ton Kratikon Arkhion Tis Avstrooungharias (Avusturya-Macaristan devlet arşivlerindeki yayınlanmamış belgelere göre Pontus Rumları üzerinde uygulanan baskı (1916-1918), Atina, 1962, s. 10-11. akt. Stefanos Yerasimos,... s 357

[lvii] Germanos Karavangelis'in İstanbul'daki Rum Patrikliği'ne gönderdiği mektuplar: 14 (27) Ocak, 7 (20) Şubat, 26 Şubat (11 Mart), 15 (28) Mart ve 17 (30) Mart 1917, O Gholghothas Tou en Tourkia Ellinismou (Türkiye'de Hellenizm Golgotası), İstanbul, 1919, s. 88-117. aktaran Yerasimos... aynı yerde

[lviii] Stefanos Yerasimos... aynı yerde

[lix] Taylan/Etöz,... s 91

[lx] Gurka, dönemin İngiliz sömürgesi hindistan'dan getirilen askerler

[lxi] Mustafa Kemal Paşa, daha 24 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisinde söylediği uzun nutkunda Pontus sorununa değinerek, "Rumların egemenliğini, İslam unsurunun köleliğini gözeten, Atina ve İstanbul'daki komiteler tarafından idare edilen Pontus devleti teşkili fikri, Karadeniz kıyılarıyla, kısmen Amasya ve Tokat'ın kuzey ilçelerinde yaşayıp Osmanlı Rumlarının hayalhanelerini çılgınca bürüdüğünü" belirttikten sonra, "Anadolu'nun ortasındaki güvenlik sorununu çözmeye memur kuvvetlerin büyücek bir komuta altında birleştirilmesi" gerektiğine işaret etmiştir. Türk İstiklal Harbi VI. cilt Genel Kurmay y. 1974, s 290.

[lxii] Yerasimos, ... s 412

[lxiii] Black Sea: A Naval Officer's Near East Experience, ed Renee Heideman. Kindle edition, s. 640/853.<http://www.greek-genocide.net>

[lxiv] 700,000 Greeks Victims of Turks, The New York Times. 10 Temmuz 1921, s. 4. Aynı Yerde

[lxv] Greek Villages Destroyed, The Daily Herald. South Australia, 21 Ekim 1921, s. 5.

[lxvi] Black Sea: A Naval officer's Near East experience. Renee Heideman. Kindle, s. 853'ün 660.s1

[lxvii] America's Black Sea Fleet, Robert Shenk. Naval Instotute Press, s. 116.

[lxviii] Mark H. Ward, The Deportations in Asia Minor, Anglo-Hellenic League. Londra 1922,

[lxix] Jakob K nzler, Kan ve G zyaşları  lkesinde, Dünya Savaşı Sırasında Mezopotamya da Yaşananlar,  ev.Perim Ozan, Belge, 2012, 186-187

[lxx] S.  . Aralov, Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Anıları,  ev. Ha.Ali Ediz, Burçak y. 1967, s 59-60

[lxxi] Ukraynalı Devrimci Lider Frunze'nin Türkiye Anıları,  ev. Ahmet Ekeř, Cem Y.1978 s 52-53

[lxxii] Ukraynalı Devrimci lider.... s 65

[lxxiii] Frunze, Toplu Eserler, Cilt I, Sahife 274-351.aktaran Aralov ... s 60

[lxxiv] Ukraynalı Devrimci lider.... s 108

[lxxv] Ukraynalı Devrimci lider.... s 107

[lxxvi] Ukraynalı Devrimci lid